

RAQAMLI MUHITDA SHAXS SHA'NI VA QADR-QIMMATIGA QARSHI JINOYATLARNING ZAMONAVIY KO'RINISHLARI

Tulanboyeva Adiba Alijon qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti,
Sud hokimiyati, advokatura va huquqni muhofaza
qiluvchi organlar sho'basini o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18471600>

***Annotatsiya.** Mazkur tezisdagi raqamli muhitda shaxs sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi sodir etilayotgan jinoyatlarni tergov qilish jarayonida yuzaga kelayotgan kriminalistik hamda jinoyat-protsessual masalalar tahlil qilinadi. Xususan, kiberbulling hodisasi shaxsga qarshi jinoyatlarning zamonaviy ko'rinishi sifatida o'rganilib, uning huquqiy tavsifi, tergov jarayonidagi o'ziga xos jihatlari, elektron dalillar bilan ishlashdagi muammolar va ularni protsessual rasmiylashtirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, amaldagi qonunchilik, tergov amaliyoti va xorijiy tajriba tahlili asosida mazkur turdagi jinoyatlarni tergov qilish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va takliflar ilgari suriladi.*

***Kalit so'zlar:** raqamli muhit, kiberbulling, sha'n va qadr-qimmat, haqorat, elektron dalillar, ijtimoiy tarmoqlar, kriminalistik ta'minot, tergov uslubiyoti, jinoyat protsessi.*

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va axborot makonining kengayib borishi jamiyatda axborot bilan ishlash uslublarini tubdan o'zgartirdi. Virtual muhitda muloqot qilish imkoniyatlarining ko'payishi shaxslar o'rtasidagi aloqalarni yanada tezkor va qulay qilgan bo'lsa-da, ayni paytda huquqiy tartibga solishni talab etadigan yangi xavf-xatarlarni yuzaga chiqarmoqda.

Xususan, internet makonida anonimlik va axborotning tez tarqalishi shaxsning sha'ni, obro'si va qadr-qimmatiga zarar yetkazuvchi noqonuniy xatti-harakatlarning sodir etilishiga qulay sharoit yaratmoqda. Bu holat raqamli muhitda sodir etilayotgan bunday jinoyatlarni aniqlash, huquqiy baholash va tergov qilish masalalarining ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

An'anaviy huquqiy munosabatlarda shaxs sha'ni va qadr-qimmatini jamiyat tomonidan muhofaza qilinadigan muhim ijtimoiy obyekt sifatida e'tirof etilgan. Biroq raqamli muhitda ushbu obyektga tajovuz qilish o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, jinoyatning sodir etilish usuli, ishtirokchilari, oqibatlar va izlari tubdan farqlanadi. Xususan, haqorat va tuhmat kabi jinoyatlar endilikda faqat og'zaki yoki yozma shaklda emas, balki postlar, kommentariyalar, audio va video yozuvlar, montaj qilingan tasvirlar, soxta akkauntlar orqali sodir etilmoqda.

Raqamli muhitda sodir etiladigan sha'n va qadr-qimmatga qarshi jinoyatlarning asosiy xususiyatlaridan biri ularning keng auditoriyaga tezkor tarqalishidir. Birgina haqoratli post yoki yolg'on axborot qisqa vaqt ichida minglab, hatto millionlab foydalanuvchilarga yetib borishi mumkin. Bu esa jabrlanuvchiga yetkaziladigan ma'naviy zarar miqyosining an'anaviy jinoyatlarga nisbatan ancha keng bo'lishiga olib keladi. Shu bilan birga, internet muhitidagi anonimlik jinoyatchiga o'z shaxsini yashirish imkonini berib, jinoyatni fosh etish va isbotlash jarayonini murakkablashtiradi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalarda kiberbulling, onlayn haqorat, tuhmat, shaxs reputatsiyasiga zarar yetkazish kabi holatlar tobora ko'payib bormoqda.

Kiberbulling, ayniqsa, voyaga yetmaganlar va yoshlar o'rtasida keng tarqalgan bo'lib, u shaxsga nisbatan muntazam ravishda psixologik bosim o'tkazish, tahqirlash, qo'rqitish va ta'qib qilish orqali amalga oshiriladi. Ushbu holat nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy-psixologik muammolarni ham keltirib chiqaradi.

Mazkur jinoyatlarning raqamli muhitda sodir etilishi ularni tergov qilish jarayoniga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, jinoyat izlarining elektron shaklda bo'lishi, ularning tez yo'qolish xavfi, platformalar tomonidan ma'lumotlarning cheklangan muddatda saqlanishi tergov organlaridan tezkor va professional harakatlarni talab etadi. Shu sababli, raqamli muhitda sha'n va qadr-qimmatga qarshi jinoyatlarni tergov qilish kriminalistik va protsessual jihatdan alohida yondashuvni talab qiladigan murakkab faoliyat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida shaxs sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish konstitutsiyaviy darajada kafolatlangan bo'lsa-da, raqamli muhitda sodir etiladigan jinoyatlar bilan bog'liq tergov amaliyotida bir qator murakkabliklar mavjud. Amaldagi qonunchilikda mazkur jinoyatlarning ayrim jihatlari yetarlicha aniqlashtirilmaganligi, elektron dalillarning protsessual maqomi, internet platformalaridan axborot olish mexanizmlarining murakkabligi tergov samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtayi nazardan, raqamli muhitda shaxs sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlarning zamonaviy ko'rinishlarini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish, ularning kriminalistik xususiyatlarini aniqlash hamda tergov qilish amaliyotini takomillashtirish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur tezisda aynan shu masalalar yoritilib, raqamli muhitda sodir etiladigan sha'n va qadr-qimmatga qarshi jinoyatlarning asosiy ko'rinishlari va ularning o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Raqamli muhitda shaxs sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlarni tavsiflashda, avvalo, ularning sodir etilish mexanizmini ochib berish muhim ahamiyatga ega. An'anaviy muhitda mazkur jinoyatlar bevosita shaxslararo munosabatlarda yuzaga kelgan bo'lsa, raqamli makonda jinoyat sodir etish jarayoni texnik vositalar va axborot platformalari orqali amalga oshiriladi. Shu sababli, jinoyatning sodir etilish usuli, vositalari hamda qoldiradigan izlari tubdan farq qiladi.

Mazkur jinoyatlarning muhim kriminalistik belgilaridan biri axborotning raqamli shaklda mavjud bo'lishidir. Haqorat yoki tuhmat mazmunidagi axborot post, kommentariya, rasm, video, audio yozuv yoki xabar ko'rinishida namoyon bo'lib, u serverlarda saqlanadi va ko'pincha foydalanuvchi nazoratidan tashqarida tarqaladi. Bu holat jinoyat izlarining moddiy emas, balki elektron tabiatga ega ekanligini ko'rsatadi. Elektron izlarning bunday xususiyati ularni aniqlash va mustahkamlashda maxsus kriminalistik yondashuvni talab qiladi.

Raqamli muhitda sha'n va qadr-qimmatga qarshi jinoyatlarning yana bir muhim jihati jinoyat sodir etuvchi shaxs bilan jabrlanuvchi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqaning mavjud emasligidir. Ko'plab hollarda jinoyat soxta akkauntlar, taxalluslar yoki uchinchi shaxslar orqali amalga oshiriladi. Bu esa jinoyatchining shaxsini aniqlash jarayonini murakkablashtiradi va tergov organlaridan texnik jihatdan puxta tayyorgarlikni talab etadi.

Mazkur jinoyatlar tarkibida kiberbulling alohida e'tiborga loyiq hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Kiberbulling bir martalik haqoratdan farqli ravishda tizimli va davomiy xarakterga ega bo'lib, u shaxsga nisbatan muntazam ravishda ruhiy bosim o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Kriminalistik nuqtayi nazardan, kiberbulling bir nechta epizodlardan iborat bo'lib, ularni alohida-alohida emas, balki yagona jinoyat faoliyati doirasida baholash zarur.

Raqamli muhitda sha'n va qadr-qimmatga qarshi jinoyatlarni tergov qilishda elektron dalillar asosiy isbotlash vositasi hisoblanadi. Bunday dalillarga skrinshotlar, yozishmalar, audio-video fayllar, akkaunt ma'lumotlari, IP-manzillar va platforma loglari kiradi. Shu bilan birga, elektron dalillarning o'ziga xosligi shundaki, ular tez o'chirilishi, o'zgartirilishi yoki yashirilishi mumkin. Bu esa tergov jarayonida dalillarni zudlik bilan aniqlash va protsessual jihatdan mustahkamlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Internet platformalaridan axborot olish masalasi ham mazkur jinoyatlarni tergov qilishda alohida ahamiyat kasb etadi. Amaliyotda ko'plab ijtimoiy tarmoqlar va servislar xorijiy davlatlar yurisdiksiyasida joylashgan bo'lib, ulardan ma'lumot olish xalqaro huquqiy yordam mexanizmlariga bog'liq bo'ladi. Bu holat tergov muddatlariga, isbotlash imkoniyatlariga va jinoyatni fosh etish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, raqamli muhitda sha'n va qadr-qimmatga qarshi jinoyatlarni tergov qilishda maxsus bilimlardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Axborot texnologiyalari, raqamli kriminalistika, kompyuter-texnik ekspertiza sohalaridagi bilimlar jinoyat izlarini aniqlash va tahlil qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu esa mazkur jinoyatlarni tergov qilishni faqat huquqiy emas, balki texnik jihatdan ham murakkab faoliyatga aylantiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, raqamli muhitda shaxs sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlar o'zining sodir etilish mexanizmi, izlari va isbotlash vositalari bilan an'anaviy jinoyatlardan keskin farq qiladi. Ushbu farqlarni hisobga olgan holda, ularni tergov qilishga doir kriminalistik yondashuvlarni ilmiy asosda ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish zarur hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitda shaxs sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlar zamonaviy axborot texnologiyalari ta'sirida yangi va murakkab ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda. Ushbu jinoyatlarning ijtimoiy xavfliligi, ularning keng auditoriyaga tezkor tarqalishi hamda tergov jarayonidagi murakkabliklar mazkur masalani ilmiy tadqiqotlar doirasida chuqur o'rganishni taqozo etadi. Raqamli muhit sharoitida sha'n va qadr-qimmatni himoya qilishga qaratilgan kriminalistik va huquqiy yondashuvlarni takomillashtirish jinoyatlarga qarshi kurash samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hinduja, S., & Patchin, J. (2011). Cyberbullying: Identification, prevention, and response. National Professional Resources Inc./Dude Publishing.
2. Casey, E. (2011). Digital evidence and computer crime: Forensic science, computers, and the internet. Academic press.
3. Brenner, S. W. (2012). Cybercrime and the law: Challenges, issues, and outcomes. UPNE.